

УДК 94(4)“192/199”

*Іван ПЕНДЗЕЙ***ВЕРСАЛЬСЬКА СИСТЕМА ТА ПРОБЛЕМИ
ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОГО Й ТЕРИТОРІАЛЬНОГО
ОБЛАШТУВАННЯ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ
ТА ПІВДЕННО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ**

Проаналізовано недостатньо досліджені етнонаціональні аспекти державного розмежування в Центральній і Південно-Східній Європі, проведеного на основі мирних договорів Версальської системи; звернуто увагу на довільне застосування переможцями принципу самовизначення націй, вибіркоче урахування етнічних кордонів, що призвело до вільного перекроювання політичної карти Європи; підкреслено принципову неспроможність переможців створити справедливую і безпечную систему післявоєнного облаштування світу.

Ключові слова: Версальська система, принцип самовизначення націй, етнодержавне розмежування, національні меншини.

За підсумками Першої світової війни 1914–1918 рр. у Центральній і Південно-Східній Європі внаслідок падіння чотирьох імперій – Російської, Австро-Угорської, Німецької та Оттоманської, виникли нові геополітичні реалії. Поява таких суб'єктів міжнародних відносин, як Австрія, Угорщина, відроджена Польща, новоутворені Чехословаччина і Словено-Хорвато-Сербія, спричинила проблеми, яких не знала система міжнародних відносин довоєнного часу. Вони серйозно ослабляли Версальський порядок, створений Версальським, Сен-Жерменським, Нейїським, Тріанонським, Севрським мирними договорами, укладеними з переможеною Німеччиною, Австрією і Угорщиною, визнаними правонаступницями Австро-Угорської монархії, а також Болгарією і Туреччиною, які входили до німецького блоку – Четверного союзу.

Державно-територіальне розмежування у Європі, проведене після Першої світової війни, серед яких провідну роль відігравали країни Антанти – Франція, Велика Британія та США, не було по-справжньому ні всеохоплюючим, ні справедливим. Особливе місце в проблемі територіального розмежування займало питання цілісності новоутворених держав і етнонаціональної ідентичності народів, які їх населяли. Саме ця проблема стала фактором поступового розхитування і остаточного краху Версальської системи.

Невиправдане ігнорування переможцями національних інтересів низки народів призвело до розриву їх компактного проживання на певній території, штучної появи національних меншин серед етнічно однорідного населення країн, наприклад, німців у Польщі, угорців в Румунії, українців у Польщі, Угорщині, Румунії і більшовицькій

Росії та ін., а отже, німецького, угорського, українського національного питання, які стали джерелом внутрішньої нестабільності новоутворених держав, виникнення конфліктних ситуацій у системі міжнародних відносин 1919–1939 рр.

Проблема етнонаціонального розмежування, яка за незначним винятком торкалася інтересів майже усіх “старих” і усіх новоутворених держав континентальної Європи, стала центральною у роботі Паризької мирної конференції (18 січня 1919 – 21 січня 1920 рр.). Вона була тісно пов’язана з проблемою територіального розмежування, відображеною в умовах мирного договору з Німеччиною, а також мирних договорів з її союзниками у Першій світовій війні.

У гострій дипломатичній боротьбі, породженій відсутністю збігу інтересів переможців, в запеклих суперечках щодо кордонів переможених країн тільки США виступали за збереження території Німеччини, за винятком частини Верхньої Сілезії, яку погоджувались передати Польщі, областей Ельзас і Східної Лотарингії, які, безумовно, потрібно було повернути Франції; вважали можливим приєднання Австрії до Німеччини (тобто відстоювали принцип самовизначення націй, проголошений В. Вільсоном, як основу для післявоєнного врегулювання), а також Судетської області, де була значна німецька меншина.

Велика Британія, яка не хотіла надмірного посилення у Європі Франції, вважала недопустимим територіальне розчленування Німеччини та передання Польщі понад допустимі межі територій з німецьким населенням. Велика Британія, як і США, категорично заперечувала домагання Франції на Саарську область і відстоювала ідею поміркованих умов мирного договору з Німеччиною.

Завдяки протидії делегації США, підтриманої британськими представниками, французькі домагання на Саар були відхилені. Франція погодилась передати цю область під управління Ліги Націй. Вона також не змогла реалізувати план встановлення франко-німецького кордону по Рейну, відділення Рейнської області і створення там франкофільського уряду.

За Версальським мирним договором Німеччина повернула Франції Ельзас і Східну частину Лотарингії. Саарську область передано під контроль Ліги Націй на 15 років. На стільки ж часу Франція набувала право на вугільні копальні Саарського басейну. Майбутню приналежність Саару мав вирішити плебісцит (проведений у 1935 р. він повернув його Німеччині).

Зміни відбулися і на німецько-бельгійському кордоні. Бельгії передавались округи Ейпен і Мальмеді, а також частина території Морене (проведені у 1920 р. плебісцити остаточно узаконили це рішення). Північна частина Шлезвігу, більшість населення якого датчани, відійшла до Данії після проведеного в лютому – березні 1920 р. голосування.

Ще суттєвіших втрат зазнала Німеччина на сході. До незалежної Польщі відходило Східне Помор’я (частина Померанії), майже вся Великопольща (значна частина Західної Пруссії, Познань з Торунем) – понад 45 тис. км² з населенням 3 млн осіб, з яких 65,5 % поляки. Після невдалого для Польщі плебісциту, проведеного 20 березня 1921 р., рішенням Ради Ліги Націй 12 жовтня 1921 р. до Польщі перейшли шість повітів (29 % території і 46 % населення) Верхньої Сілезії. За результатами волевиявлення 11 липня 1920 р. до Польщі перейшли лише 5 гмін з усього терену Вармії та Мазур. Німеччина отримала за підсумками голосування

південну частину Східної Пруссії (округ Алленштейн і її південно-західну частину – Марієнвердер). Більша частина Верхньої Сілезії, Вармії і Мазур, Східна Пруссія залишилися у Німеччини.

Однак це були не німецькі, а етнічні польські землі, анексовані у XVIII ст. за поділами Речі Посполитої Пруссією, або згодом Німеччиною. Більшість їх змішаного населення складала поляки. Елемент справедливого підходу до визначення східних німецьких кордонів не мав логічного завершення. Великий порт Гданськ (Данциг), від якого відмовилась Німеччина, не було повернуто Польщі, хоч на цьому вперто наполягала французька делегація. Його перетворили у “вільне місто” під захистом Ліги Націй. Польща отримала лише вихід до вузької 70-кілометрової напівпустельної ділянки узбережжя Балтійського моря т. зв. польським (данцигським) коридором. Німецька Східна Пруссія, отже, була відділена від решти Німеччини територією Польщі, що в майбутньому стало джерелом напруженості в німецько-польських стосунках. Інший балтійський порт – стародавнє литовське місто Мемель (Клайпеда) з прилеглою територією теж переходив під управління Ліги Націй. У 1923 р. його зайняли литовські війська. 16 лютого 1924 р. рішенням Ліги Мемель, більшістю населення якого були німці, передали Литві із зобов’язаннями надати йому автономію. Остаточно це питання врегульовано т. зв. Мемельським статутом від 8 травня 1924 р.

Зауважимо, що польсько-німецький кордон було визначено з порушенням етнонаціонального принципу. У складі Німеччини залишилась більшість споконвічних польських земель (більша частина Помор’я, північні райони Мазурського заозер’я, значна частина Сілезії (2/3 цього промислового району) і Любушська земля) – понад 100 тис. км². Проблема загострювалася тим, що на теренах значної частини Західної Пруссії, частини Померанії і Познанської області, переданих Польщі (данцингського коридору), проживало більше 2 млн німців. Інтереси Польщі були серйозно обмежені, бо вона не отримала широкого виходу до Балтійського моря.

Визнавши незалежність Чехословаччини, Німеччина передала їй південну частину Верхньої Сілезії (Гульчинський округ). Цим і обмежилась зміна її південного кордону. Німецько-австрійський кордон залишився таким, яким він був до війни, 3 серпня 1914 р.

Спеціальна стаття Версальського договору забороняла аншлюс (об’єднання) Австрії з Німеччиною, про який австрійський і німецький уряди вже встигли досягнути принципової згоди. Це рішення відповідало політичним інтересам союзників і новоутворених держав. Не допустивши об’єднання двох німецьких держав, перешкодивши утворенню єдиної німецької держави в центрі Європи, переможці тим самим відмовились застосувати етнонаціональний принцип визначення південного кордону Німеччини. Всі інші її кордони (особливо на заході і півночі) були визначені в основному на його основі. На східному кордоні Німеччина отримувала стратегічні переваги. За Версальським мирним договором кордони Німеччини зазнали суттєвих змін. Вона втратила 13,5 % своєї довоєнної території, на якій проживало 10,5 % її населення. Але це були, як уже зазначено, не етнічно німецькі землі, а захоплені Пруссією і Німеччиною землі сусідніх країн.

Розробляючи мирний договір з Австрією, союзники зіткнулись з проблемою етнонаціональної єдності німців. Соціал-демократичний уряд Австрії, який очолював К. Реннер, вважав маленьку самопроголошену 21 жовтня 1918 р. “Німецьку

Австрію” нежиттєздатним утворенням і готував ґрунт для її об’єднання з Німецькою республікою. Двоєдиним рішенням, прийнятим 12 листопада 1918 р. Тимчасовими національними зборами, Німецьку Австрію проголошено республікою і водночас складовою частиною Німецької республіки. Конституційна Асамблея Австрії, яка 12 березня 1919 р. прийняла нову конституцію, заявила про приєднання Австрії до Німеччини. Весною 1919 р. за результатами переговорів між австрійськими та німецькими представниками було укладено особливий протокол про умови входження Австрії до складу “Великонімецької республіки”. У Сен-Жермені австрійська делегація на чолі з К. Реннером мала завдання не тільки пом’якшити наслідки поразки у війні, зберегти за новою австрійською державою щонайбільшу територію, але (і це було найважливіше) “проштотувати” ідею аншлусу Австрії до Німеччини¹. Однак спроба завершилась повним провалом.

Мирна конференція відмовилась навіть визнати назву “Німецька Австрія”. Австрійській делегації, яка у травні 1919 р. прибула в Париж, заявили, що договір буде підписаний тільки з державою, яка називатиметься “Австрія”.

Договір з Австрією, підписаний 10 вересня 1919 р. у передмісті Парижа Сен-Жермен-ан-Ло, констатував розпад Австро-Угорської імперії на Австрію, Угорщину, Чехословаччину і Королівство сербів, хорватів і словенів (КСХС). Австрія визнавала незалежність і кордони новоутворених держав, відмовлялася від усіх прав на території, які відійшли від неї до цих держав, а також до Румунії. Богемія і Моравія, Судетська область і Австрійська Сілезія передані Чехословаччині. Більша частина Крайни, Далмація, Південна Штірія і Південно-Східна Каринтія об’єднувалися з Сербією у КСХС. До Італії відходили частини австрійських провінцій Крайни і Каринтії, а також Кюстенланд і Південний Тіроль із змішаним німецько-італійським населенням. Румунії передано Північну Буковину. До неї відійшли також Трансильванія і східна частина Баната.

Австрійську республіку склали Верхня і Нижня Австрія, Зальцбург, частина Штірії і частина Каринтії, а також Північний Тіроль і угорський Бургендланд. Австрія перетворювалась у невелику державу з територією у 84 тис. км² і населенням близько 6,7 млн осіб, 200 тис. якого – словенці. Вона була утворена в основному з територій компактного проживання австрійських німців. Етнічний принцип, покладений в основу її національної ідентичності, був частково порушений на користь Італії і Чехословаччини. У спірному з КСХС районі зі змішаним населенням – Західній Крайні – передбачено визначити кордон за результатами плебісциту (ця територія на основі голосування, яке відбулося у 1920 р., була поділена між Австрією і КСХС). Отже, Австрія загалом організована з урахуванням її етнічних кордонів.

Однак принцип самовизначення був повністю проігнорований, коли Чехословаччині передали частину Судетської області з трьохмільйонним німецьким населенням, наклали заборону на об’єднання Австрії з Німеччиною. Ст. 88 Сен-Жерменського договору, як і ст. 80 Версальського договору, забороняла аншлус (сполучення двох німецьких частин відповідало принципу самовизначення націй). Прикладом довільного використання переможцями принципу самовизначення,

¹ Кретинин С. Карл Реннер: жизнь и деятельность (1870–1950) / С. Кретинин // Новая и новейшая история. – 1999. – № 5. – С. 122.

вибіркового урахування етнічних кордонів є не тільки ці складові мирного врегулювання з Австрією. Виявом цього є також передача Австрії району Бургендланду, який до війни був частиною угорської половини Австро-Угорщини (Транслейтанії), на тій підставі, що більшість його населення були німці.

Відавши частину колишнього герцогства Буковинського Румунії, союзники проігнорували волевиявлення Буковинського народного віча про приєднання Північної Буковини до України. Вони ніяк не відреагували на волевиявлення населення Східної Галичини, де була повалена австрійська влада, утворено Західно-Українську Народну Республіку (ЗУНР), заявлено про її злуку з УНР у єдиній соборній українській державі. І цей український край віддано загарбнику. У 1923 р. рішенням Ради послів країн переможців (Франції, Італії, Великої Британії і Японії) Галичину передали Польщі, яка вже фактично її анексувала.

Договором з Болгарією, підписаним 27 листопада 1919 р. у передмісті Парижа Нейї-сюр-Сен, переможці відняли не тільки усі її завоювання за підсумками Другої Балканської війни 1913 р., але й 11 % довоєнної території. Найбільш відчутною для країни була втрата Західної Фракії – віднята у Болгарії вона згодом була передана Греції. Хоча ст. 48 договору “гарантувала” вільний вихід Болгарії до Егейського моря, вона цього виходу позбавлялась (Східну Фракію за Лозаннським мирним договором 24 липня 1923 р. було передано Туреччині).

Порівняно невелика територія на заході Болгарії (2566 кв. км) відійшла Сербо-хорвато-словенській державі: округ міста Кула, а також міста Царіброд, Босілеград і Струмїца з їх околицями (тобто частина Македонії). Нарешті, були підтверджені умови Бухарестського договору 1913р. – румуно-болгарський кордон відновлювався таким, як він був визначений після другої Балканської війни: Південна Добруджа була закріплена за Румунією.

Нейїський договір, закріпивши перемогу Антанти на Балканах, дуже підірвав позиції Болгарії в регіоні, ослабив її економічно і політично. Велика кількість болгар опинилася за межами своєї держави. Він заклав передумови для глибокого невдоволення його результатами, перетворення Болгарії в ревізіоністську країну.

Мирний договір з Угорщиною, який готувався паралельно з Сен-Жерменським, підписаний тільки 4 червня 1920 р. з урядом адмірала М. Горті у Великому Тріанонському палаці Версаля (звідси його назва – Тріанонський), був майже точною копією договору з Австрією. Однак він містив специфічні положення, які стосувались геополітичних змін у Центральній і Південно-Східній Європі, найперше – кордонів новоутворених держав. Крім того, Угорщина змушена була визнати всі їхні територіальні претензії.

Вона визнавала незалежність Королівства СХС і на його користь передавала колишні свої володіння: Хорватію, Славонію, Бачку і західну частину Баната. До Австрії, як уже зазначено, відходив Бургендланд (згодом його частина була повернута). Угорщина визнала незалежність Чехословаччини, передавала їй Словаччину і Підкарпатську Русь (Закарпаття), проігнорувавши рішення Карпато-українських народних зборів про приєднання краю до України. До Румунії від Угорщини відходили Трансильванія і східна частина Баната. Територія Угорщини у порівнянні з Трайслейтанією (Угорська половина імперії) зменшувалась більш ніж на дві третини, понад 25 % етнічних угорців опинилися за межами Угорщини (у Румунії,

Чехословаччині, КСХС, Австрії). Країна втратила вихід до моря, а судноплавство по Дунаю контролювала спеціально створена союзницька комісія.

Мирний договір з Туреччиною, підписаний 10 серпня 1920 р. у французькому містечку Севрі під Парижем, – найбільш грабіжницький договір Версальської системи, передбачав не тільки ліквідацію Османської імперії, але й відторгнення від Туреччини більшої частини її етнічних територій, по суті, перетворення у напівколонію найбільших європейських держав. У 1923 р. з незалежною Туреччиною союзники підписали Лозаннський договір. Севрський договір, який став останнім актом Версальської системи, виявився її найслабшою ланкою. Виключна заслуга у тому, що його було ліквідовано, належить кемалістам.

Отже, державно-територіальне розмежування в Центральній і Південно-Східній Європі, проведене на основі мирних договорів, не тільки не розв'язало, але й актуалізувало проблеми інституалізації кордонів у довільно перекресненій союзниками політичній карті Європи. Суттєвої корекції зазнали кордони переможених у війні країн. Не вдалося справедливо визначити кордони відродженої Польщі, новоутворених Чехословаччини і КСХС, повністю було зігноровано національні інтереси українців, яких не можна вважати малим народом. Етнос, який роками компактно проживав на певній території, розділений на частини, опинився у складі різних держав.

Звичайно, визначити справедливі кордони, особливо новоутворених держав, на основі проголошеного президентом США В. Вільсоном принципу самовизначення націй з урахуванням інтересів усіх етнічних груп було просто неможливо. Також на час створення Версальської системи міжнародна спільнота не мала жодної нормативно-правової бази, яка б, не порушуючи суверенітету і територіальної цілісності держав, забезпечила урахування інтересів усіх етнічних груп народів, що віками проживали на одній території. Першочергове завдання версальських миротворців – забезпечення національної безпеки як існуючих до цього, так і новостворених держав, а не “етнічної ідентифікації”. Такої думки дотримувалися державний секретар США Р. Лансінг, британський дипломат Р. Сесіл. Навіть у Вільсона не було впевненості в практичній необхідності строго дотримуватися принципів поваги права народів на суверенний розвиток. Тому для учасників Паризької конференції (найперше для делегації США) ця проблематика була новою. Вони змушені були у процесі роботи змінювати своє ставлення до питань територіально-етнічного розмежування, виробляти його нову ідеологію з урахуванням нового порядку і європейського досвіду².

У зв'язку з розпадом Австро-Угорщини, який не входив у плани держав Антанти і відбувся наперекір їх бажанню, дипломатія союзників поставила завдання виробити “нові рецепти досягнення гармонії між правом народів на самовизначення і інтересами держав, які існували у кордонах, визнаних міжнародними трактатами”³. Вони так і не були сформульовані. Переможці підтримали прагнення до самовизначення найперше тих народів, політичні сили яких орієнтувались на західні держави, і які забезпечували в цій надзвичайно важливій в геополітичному

² Мальков В. В Версале 80 лет назад / В. Мальков // Международная жизнь. – 1999. – № 8. – С. 96.

³ Там само.

плані частині Європи “зони їх власного впливу”, де раніше домінували і змагалися одна з одною Німеччина, Росія і Австро-Угорщина⁴.

Часто інтереси союзників не збігалися. Якщо Великобританія і США особливо не проявляли прагнення до територіальних надбань, то Франція, яка володіла великою сухопутною армією, виявляла неабияку зацікавленість у “переміщенні кордонів” та розглядала новоутворені держави крізь призму своєї безпеки.

Проблему етнодержавного будівництва, яка б враховувала не тільки географічні й історичні фактори, але й мовно-культурні і економічні особливості національних меншин, рішеннями Паризької конференції не тільки не було знято, але й переведено у фазу тертя і конфліктів між державами-сусідами. Припинення існування величезної Австро-Угорської імперії та виникнення нових незалежних етнодержав зруйнувало віками налагоджені економічні стосунки в регіоні, які були цементуючою основою політичної стабільності, породило безліч економічних і етнонаціональних проблем. Джерелом постійних суперечок і напруженості були їх взаємні територіальні претензії. Породжений економічний розкол Європи перешкоджав відновленню єдиного торгового простору, нормального економічного життя. Хвиля націоналізму, викликана Першою світовою війною, переросла у великодержавний шовінізм новоутворених держав, політику “Великої Польщі”, “Великої Югославії”, “Великої Румунії”, до територіального розширення прагнула Чехословаччина. Усі вони претендували на сусідні, зокрема українські землі. З цієї метою Польща розв’язала загарбницьку війну у Східній Галичині. Румунія, Чехословаччина і КСХС, прикриваючись гаслом боротьби із “загрозою комунізму”, воювали проти Радянської Угорщини. Водночас вони виступили проти спроби Угорщини повернути собі населені угорцями території: КСХС закріпила за собою Бачки і Баната, а Румунія – Трансильванію. Румунські війська, розгромивши комуністичні сили Угорщини і увійшовши в Будапешт, не поспішали його покинути – тільки у березні 1920 р. вони вимушено були виведені зі столиці Угорщини (Верховна Рада Антанти висунула Бухаресту ультиматум з вимогою евакуації військ).

Невирішеність багатьох проблем етнодержавного будівництва, прагнення новоутворених держав і Румунії до розширення території, яке визначало їх зовнішньополітичний курс, змусило версальських миротворців ще 1 травня 1919 р. (за ініціативи Вільсона) утворити Комітет із проблем нових держав. Саме на його пропозицію у проектах мирних договорів з новими державами були передбачені гарантії захисту громадянських, політичних, культурних і релігійних прав етнічних груп, зокрема право національних меншин мати школи з викладанням рідною мовою⁵. Вирішенням невідкладних проблем новоутворених держав займався створений у 1920 р. новий орган – Конференція послів чотирьох держав-переможців – Великої Британії, Франції, Італії, Японії. США мали у ньому свого спостерігача. Сенат США, не ратифікувавши Версальський договір, усунув американську дипломатію від участі у вирішенні європейських

⁴ Сидоров А. История международных отношений 1918–1939 гг.: учебник / А. Сидоров, Н. Клейменова. – Москва: ЗАО Центрполиграф, 2006. – С. 63.

⁵ Системная история международных отношений: в 2 т. / [под ред. А. Богатурова]. – Москва: Культурная революция, 2006. – Т. 1: События 1918–1945 годов. – С. 70.

проблем. У липні 1920 р. Конференція послів розглянула на прохання Чехословаччини питання про польсько-чехословацький спір щодо Тешинської Сілезії. Рішенням Конференції послів Тешинську Сілезію, в якій, крім польського, проживало чеське населення, передано Чехословаччині. Однак Польща з цим не змиралася. Упродовж тривалого періоду тешинське питання залишалось одним з найпроблематичніших у польсько-чехословацьких стосунках і дипломатичній грі великих держав, зокрема Німеччини. Skorиставшись поділом Чехословаччини у 1938 р., Польща повернула ці землі.

Територіальні домагання нових етнодержав створювали на континенті ситуацію іноді не менш вибухонебезпечну, ніж протиріччя між великими державами. Показовою була політика Польщі стосовно Східної Галичини. Невизначеність східного кордону Польщі створювало підґрунтя для вимог її експансіоністських сил (Піلسудський і К⁰) відновлення Польщі у межах 1772 р., “від моря до моря”. Польща розв’язала війну проти проголошеної 13 листопада 1918 р. Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), виступила проти об’єднання усіх українських земель у складі Української Народної Республіки (УНР). У липні 1919 р., відтіснивши Українську галицьку армію (УГА) за Збруч, вона захопила всю Галичину. Це було фактичним втіленням рішення від 25 червня 1919 р. Комітету із проблем нових держав Антанти, який визнавав за Польщею право окупувати Східну Галичину. Цим проблема, однак, не була розв’язана. Країни переможці, які змушені були зайнятись визначенням східного кордону Польщі, по суті, питанням двосторонніх польсько-українських стосунків, запропонували встановити його на основі принципу самовизначення народів, тобто етнічного розмежування поляків, білорусів і українців. Запропонований у грудні 1919 р. Верховною радою Антанти східний кордон Польщі мав проходити по лінії річки Буг, західніше міст Гродно, Брест і східніше Перемишля до Карпат (по т. зв. “лінії Керзона”). У підтвердження цього рішення Конференція послів у лютому 1921 р. не погодилась на включення Східної Галичини до складу Польщі.

Протести поляків змусили держави-переможці розпочати третейське розслідування. Очевидно, воно враховувало Варшавський договір Петлюри, підписаний 24 квітня 1920 р., за яким уся Західна Україна відходила до Польщі, включення західноукраїнських земель до польської держави за Ризьким мирним договором між Польщею і Радянською Росією (1921 р.), а головне – незаперечні заслуги Польщі у боротьбі з “більшовицькими бандами”, “комуністичним валом”. Під тиском наполегливих вимог польського уряду 15 березня 1923 р. Конференція послів Антанти прийняла остаточне рішення про передачу Східної Галичини Польщі з умовою, що їй буде надано автономію. Однак Польща і не думала її виконувати. Розпочалось ополячення західноукраїнського населення. Цим були закладені підвалини не тільки для продовження українсько-польського конфлікту, але й радянсько-польського протистояння, перетворення Східної Європи у вогнище напруженості і джерело потенційної військової небезпеки. Не зміцненню, а ослабленню Версальського порядку послужило також рішення Ліги Націй, прийняте у 1923 р. про приєднання Віленського краю до Польщі, який вона захопила. Це ускладнило польсько-литовські стосунки. Користуючись потуранням країн-переможців, Польща також прагнула утвердитись на

захоплених нею західнобілоруських землях. Усе це провокувало значну нестабільність у регіоні.

Не додавала міцності новій системі міжнародних відносин у Європі й загарбницька політика Румунії. Вона ще в січні 1918 р. окупувала Бессарабію, а згодом анексувала її. На Паризькій мирній конференції Румунія вимагала обіцяних їй договором 1916 р. Трансильванії, Буковини і Баната, як частини австрійської спадщини. Конференція послів Антанти у жовтні 1920 р. підписала з Румунією договір, у якому закріпила її домагання на Бессарабію. Однак він так і не набув чинності (його не ратифікувала Японія). Бессарабія залишилася за Румунією, але Радянська Росія прагнула повернути її, адже та входила до складу Російської імперії. Відносини між двома країнами залишалися неврегульованими. СРСР анексував Бессарабію та захопив Північну Буковину в червні 1940 р.

Неврегульованість питання про розмежування територій східного побережжя Адріатичного моря, населених переважно південними слов'янами, на які претендували Італія і КСХС, створювало осередок напруженості на Балканах. Рапалльський договір, підписаний 12 листопада 1920 р. між двома державами, за яким Італія одержала території обіцяні договором 1915 р., не врегулював суперечності щодо кордону. Він був остаточно визначений тільки в січні 1924 р., коли порт Рієка (Фіуме) став італійським.

Словом, визнавши нові незалежні держави у Центральній і Південно-Східній Європі, переможці не змогли справедливо визначити їх етнополітичні кордони. Докорінно переkreївши політичну карту Європи, вони поставили занадто багато держав і народів у становище, яке змусило їх боротися проти нав'язаної системи, довільно проведеного територіального поділу великих просторів, на яких раніше уживалися численні народи і етнонаціональні меншини. Розпочалося переселення народів. Румунія виселила більше 300 тис. осіб з Бессарабії. Македонію і Добруджу покинуло майже 500 тис. осіб. Німці залишали Верхню Сілезію. Сотні тисяч угорців були переселені з територій, які відійшли до Румунії, Югославії, Чехословаччини. Сім з половиною мільйонів українців були "поділені" між Польщею, Румунією і Чехословаччиною⁶. Значні німецькі меншини, що з'явилися у Польщі і Чехословаччині, як і австрійські німці, прагнули возз'єднання з Німеччиною. Українці, які знаходилися під окупацією чотирьох держав, не могли змиритися з втратою державності. У КСХС були свої підстави для невдоволення: воно не отримало деяких частин Словенії, відданих Італії, або залишених Австрії після плебісцитів. Територіально поділивши Європу, союзники не брали до уваги не тільки національні інтереси переможених, але й інших народів. Такий порядок не міг бути ні міцним, ані тривалим.

Иван Пендзей. Версальская система и проблемы этнонационального и территориального обустройства в Центральной и Юго-Восточной Европе

Проанализированы недостаточно исследованные этнонациональные аспекты государственного разграничения в Центральной и Юго-Восточной Европе, проведенного на основании мирных договоров Версальской системы. Обращено внимание на

⁶ История дипломатии: в 3 т. / [под ред. В. Потемкина]. – Москва; Ленинград, 1945. – Т. 3: Дипломатия в период подготовки Второй мировой войны (1919–1939 гг.). – С. 53.

выборочное применение победителями принципа самоопределения наций, не учитывающего этнических границ, что привело к произвольному перекраиванию политической карты Европы. Подчеркнуто принципиальную несостоятельность победителей создать справедливую и безопасную систему послевоенного обустройства мира.

Ключевые слова: Версальская система, принцип самоопределения наций, этно-государственное строительство, национальные меньшинства.

Ivan Pendzey. Versailles system and problems of ethno-national and territorial arrangement in Central and South-East Europe

The article analyses ethno-national aspects of states recognition in Central and South-East Europe, conducted on the basis of peaceful agreements within the Versailles system. It argues that the principle of self-determination of nations was arbitrary applied by the winners and was selective in taking into account existing ethnic borders. Consequently, the new European political map was refashioned randomly. The article stresses the fundamental failure of war winners to create just and safe post-war system.

Key words: the Versailles system, principle of self-determination of nations, ethno-state building, national minorities.